

O‘SMIRLIK DAVRI PSIXOLOGIK SHAKLLANISH JARAYONLARI VA ULARNING SHAXSNING MA’NAVIY-AXLOQIY KAMOLOTIDAGI AHAMIYATI

Jabborov Jamshid Azimovich

Xalqaro innovatsion universitet dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

O‘smirlik - bu o‘tish davri. Ushbu davrda oldingi bosqichning oxiri va keyingi bosqichning boshlanishini belgilaydigan jarayonlar sodir bo‘ladi.

Voyaga yetganlik hissi o‘smirning eng muhim psixologik xususiyatidir. A.G.Liders XXI asr psixologik vazifalarini uchta sohada o‘zini o‘zi belgilash bilan bog‘laydi: jinsiy, psixologik (intellektual, shaxsiy, hissiy) va ijtimoiy. Bu yoshdagi muammolar oltita asosiy ehtiyojni qondirish yo‘llarini izlash bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin: a) o‘smirlarning jismoniy va jinsiy faolligini qo‘zg‘atadigan fiziologik ehtiyoj; b) o‘smirlar bir guruhga tegishli bo‘lgan xavfsizlikka bo‘lgan ehtiyoj; c) mustaqillik va oiladan ozod bo‘lish zarurati; d) mehrga bo‘lgan ehtiyoj; muvaffaqiyatga bo‘lgan ehtiyoj; e) o‘z qobiliyatlarini sinab ko‘rish; f) o‘z-o‘zini anglash va o‘z “men” ni rivojlantirish zarurati [4].

Zamonaviy jamiyatda o‘smirning kattalar maqomiga intilishi erishib bo‘lmasligini psixolog olim V.S.Muxina ilmiy tadqiqotlarida ta’kidlab o‘tadi. Shuning uchun, ko‘pincha o‘smirlik davrida kattalik tuyg‘usi emas, balki yoshga bog‘liq bo‘lgan salbiy his-tuyg‘ular paydo bo‘ladi [5].

A.V.Bulygina tadqiqotlarida ta’kidlaganidek, rivojlanishning bunday ijtimoiy holatining natijasi – bola shaxsining obyektiv pozitsiyasi bo‘lib, u shakllanmagan o‘zini o‘zi anglash, aks ettirilgan o‘ziga munosabat, subyektiv xususiyatlarning rivojlanish darajasining pastligi, tashqi nazorat va motivatsiya markazi, hayot istiqbollarning yetishmasligi va yutuqlarga bo‘lgan ehtiyoj bilan tavsiflanadi [2].

R.V.Ovcharova ijtimoiy-pedagogik e’tiborsizlik holatlarida o‘smirlarda ichki pozitsiya barqaror rivojlanishini e’tirof etadi. Bu subyektning o‘z-o‘zini anglash, muloqot va faollik xususiyatlarining rivojlanmaganligidan kelib chiqadi. Kelajakda obyektning ichki pozitsiyasi shaxsning rivojlanishida, shu jumladan ma’naviy-axloqiy rivojlanishda qarama-qarshilik va nomutanosiblikni keltirib chiqaradi [6].

Shu bilan birga, S.L.Rubinshteyn shaxsiy hayotning markaziy muammosi – bu inson o‘z hayotining subyektiga aylanishi mumkinmi, deb ta’kidladi. Inson o‘z muammolarini hal qilish qobiliyati, o‘z harakatlari uchun javobgar bo‘lishi, mas’uliyat va boshqa odamlar bilan munosabatlari tufayli o‘z hayotining subyektiga aylanadi. Inson hayotdagi qarama-qarshiliklarni hal qilish yo‘lini ishlab chiqish va bunday

qarorning oqibatlarini uchun o'zi va odamlar oldidagi javobgarligini anglash orqali hayotning subyektiga aylanadi [7].

Bolaning ota-onasi nazoratidan ozod bo'lish jarayoni murakkab va ko'p qirrali. Emansipatsiya hissiy bo'lishi mumkin, bu ota-onalar bilan hissiy aloqaning boshqa odamlarga (do'stlik, sevgi) bog'lanish bilan solishtirganda qanchalik muhimligini ko'rsatadi; xulq-atvor, ota-onalar o'g'li yoki qizining xatti-harakatlarini qanchalik qat'iy tartibga solishida namoyon bo'ladi; yoki me'yoriy, o'smir ota-onasi bilan bir xil me'yor va qadriyatlarga amal qiladimi yoki yo'qligini ko'rsatadi [5].

Ijtimoiy vaziyat o'smirlik davridagi rivojlanish va mavjudlik sharti sifatida nafaqat tashqi tomondan, balki bolalik davridagi ijtimoiy vaziyatdan tubdan farq qiladi.

Ijtimoiy vaziyatning o'zi o'smir ongida mutlaqo yangi qiymat yo'nalishlariga aylanadi – o'smir o'zini, boshqalarni, jamiyatni intensiv ravishda aks ettira boshlaydi. Tengdoshlar yangi ma'no va tuyg'ularga ega bo'lishadi. O'smir uchun qadriyatlar shkalasida siljishlar sodir bo'ladi. O'smirlikning eng muhim yangi shakllanishlaridan biri bolaning ichki holatidagi o'zgarishdir. Rivojlanish dramasiga yangi aktyor, yangi sifat jihatidan o'ziga xos omil - o'smir shaxsining o'zi kirib kelganligi sababli yuzaga keladi.

Bu yoshda o'smir ongining o'ziga nisbatan aniq yo'nalishi, ya'ni o'zini o'zi anglashi qayd etiladi va o'smir oldida turgan asosiy vazifa – bu davrda o'zi haqida mavjud bo'lgan barcha bilimlarni to'plash va bu ko'p sonli tasvirlarni shaxsiy o'ziga xoslikka birlashtirish paydo bo'ladi.

L.I. Bojovich o'smirning o'zini o'zi anglashining rivojlanishining bir necha davrlarini aniqlaydi:

1) atrofdagi odamlar bilan munosabatlarining tabiati tavsifi beriladi. Bu ta'rif allaqachon umumlashtirilgan xarakterga ega bo'lib, o'smirlar hali o'z harakatlarining sabablariga kirib borishga va o'zlarining shaxsiy xususiyatlari haqida xulosa chiqarishga harakat qilmaydilar;

2) o'smirlarning o'zlari haqidagi mulohazalari allaqachon xatti-harakatni tahlil qilish asosida qilingan shaxsiy xususiyatlar to'g'risidagi xulosalarni o'z ichiga oladi, lekin ular xatti-harakatlarning turli faktlarini taqqoslamasdan amalga oshiriladi va ko'pincha tasodifiy va qarama-qarshi xarakterga ega bo'lib, o'smir buni his qilmaydi. Natijada, odamlarning ichki dunyosini tushunish, uning o'ta murakkabligi o'smirga bir qator qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi;

3) o'smir shaxsiyat xususiyatlarini umumlashtirishga va ularni o'ziga xos xulq-atvor tizimi bilan bog'lashga o'tadi, uning xatti-harakatini, balki o'zini ham ma'lum shaxsiy xususiyatlarga ega bo'lgan faoliyat subyektini sifatida baholashni va tavsiflashni

boshlaydi. O‘smirlar shaxsiy xususiyatlarni bir-biri bilan qanday bog‘lashni va uning sintetik tavsifini berishni hali bilishmaydi. Boshqa odamlar haqidagi hukmlar katta mustaqillik, konkretlik va mazmunliligi bilan ajralib turadi. O‘smirda o‘zganing xususiyatlarini bilish o‘zini anglashdan yuqori darajada kuzatiladi. O‘z-o‘zini anglash atrofda dunyoni, odamlarni bilishdan o‘zib boradi va birinchi navbatda ularning xatti-harakatlari, tashqi ifodalangan barcha narsalar amalga oshiriladi, so‘ngra tahlil va umumlashtirish orqali o‘smir asta-sekin shaxsiyat xususiyatlarini tushunishga, boshqa odamlarning ichki dunyosini bilishga harakat qiladi;

4) o‘z-o‘zini bilish zarurati bir qator qo‘shimcha holatlar bilan kuchayadi: o‘rta maktabda mustaqillikka bo‘lgan talablarning kuchayishi; inson uchun mavjud bo‘lgan ijtimoiy munosabatlar tizimida o‘z o‘rnini topish istagi; boshqa odamlarga, xususan, qarama-qarshi jinsga qiziqishning paydo bo‘lishi va boshqalar.

5) ichki dunyoga qiziqish va uni baholash ma‘naviy-axloqiy ideallarning shakllanishi bilan uzviy bog‘liqlik oshadi [1].

O‘z-o‘zini anglash ma‘naviy-axloqiy tartibga solishning majburiy elementidir. Inson o‘z harakatlarini nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy nuqtai nazardan ham baholashi va ularni axloqning “abadiy” toifalari bilan o‘lchashi kerak. Shunda ular umumbashariy va qaysidir ma‘noda doimiy ahamiyatga ega bo‘ladi. “O‘z-o‘zini anglashda ijtimoiy axloq tushunchalari konkret shaxsning o‘ziga qo‘yadigan talablari shaklida bo‘ladi. Bu talablar uning oldida shaxsiy burch va mas‘uliyat, sha‘ni va qadr-qimmatini haqidagi g‘oyalar shaklida namoyon bo‘ladi va uning vijdon amri bilan ifodalanadi”. V.V.Stolinning fikricha, ontogeneznining turli bosqichlarida shaxsning o‘ziga va boshqalarga nisbatan subyektiv ravishda amalga oshirilgan pozitsiyasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega va uni shaxsning axloqiy xususiyati sifatida ko‘rib chiqish mumkin [8].

Rivojlanishning psixo-ijtimoiy nazariyasi muallifi E.Erikson o‘smirlik davrida o‘z-o‘zini anglashning barcha bir-biriga yaqinlashuvchi elementlarining birlashishi sodir bo‘ladi, deb hisoblaydi va shu bilan konflikt rivojlanadi, u yettita asosiy qismga ajratdi. Bu ichki ziddiyat identifikatsiya inqirozi deb ataldi.

- Vaqt istiqboli.
- O‘ziga ishonch yoki uyatchanlik.
- Turli rollarda tajriba o‘tkazish yoki bitta rolga yopishib olish.
- Shogirdlik yoki mehnat faoliyatining falajligi.
- Jinsiy qutblanish yoki orientatsiya.
- Rahbar/izdosh munosabatlari.
- Mafkuraviy ishonch yoki qadriyatlar tizimining noaniqligi.

Agar shaxs yuqorida sanab o‘tilgan yetti konfliktni muvaffaqiyatli hal eta olsa, u “ma’naviy yetuk” shaxsni rivojlantiradi [9].

Psixo-ijtimoiy moratoriy kontsepsiyasida o‘smirlik bolalik va kattalik o‘rtasidagi ijtimoiy ruxsat etilgan o‘tish davri sifatida belgilanadi, bu davrda shaxs turli rollarni erkin sinab ko‘rish orqali jamiyatda o‘zi uchun joy tanlashi mumkin. Ushbu davrning muvaffaqiyatli yakunlanishi o‘ziga xoslikni qo‘lga kiritish bilan bog‘liq bo‘lsa, muvaffaqiyatsiz – rolning chalkashligi bilan bog‘liq bo‘ladi [10].

O‘z-o‘zini anglashning ichki pozitsiyasi va tarkibiy qismidagi o‘zgarishlarning navbatdagi momenti – bu muvofiqlikka intilish zaruratining shakllanishidir.

O‘ziga bo‘lgan munosabat belgisining o‘zgarishi o‘smirning o‘zini o‘zi qadrlashiga xosdir. Oldingidan farqli o‘laroq, u yanada murakkab xarakterga ega bo‘ladi. Bu davrda reflektiv tahlil juda o‘zini-o‘zi tanqid qiladi, shuning uchun o‘zini yuqori baholagan taqdirda ham o‘quvchilar o‘zlarida salbiy xususiyatlar mavjudligidan xavotirlanishlari, barcha qiyinchiliklarda o‘zlari aybdor deb hisoblashlari va o‘zlarining kamchiliklarini tuzatishni xohlashlari mumkin.

O‘smirning o‘ziga xos xususiyati shundaki, bu yosh maktabdan tashqariga chiqish va kattalar hayotiga qo‘shilish istagida ifodalangan alohida ehtiyojlar to‘plamining paydo bo‘lishiga, ya’ni maqsad qo‘yish qobiliyatining paydo bo‘lishidir. Bu qobiliyatning paydo bo‘lishi muhim ahamiyatga ega, chunki bu davrda sodir bo‘ladigan fiziologik jarayonlar, hissiy qo‘zg‘aluvchanlik, impulsivlik va o‘smirning beqarorligi fonida maqsadga muvofiqlik unga ichki jihatdan ko‘proq to‘plangan va tartibli bo‘lishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - М.: Просвещение, 1968. - 280с.
2. Булыгина, А.В. Формирование субъектных компонентов самосознания подростков как фактор профилактики и коррекции социально-педагогической запущенности: дис. ... канд. психол. наук. - Казань, 2003. - 226 с.
3. Кондратьев, М.Ю. Подросток в замкнутом круге общения: учебное пособие. - М.: Ин-т практической психологии; Воронеж: Изд-во НПО МОДЭК, 1997. - 336 с.
4. Лидерс, А.Г. Психологический тренинг с подростками. - М.: Академия, 2004. - 256с.
5. Мухина, В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. - М.: Академия, 2004. - 456 с.

6. Овчарова, Р.В. Социально-педагогическая запущенность детей и подростков. - Курган: Изд-во КГУ, 2009 - 376 с.
7. Рубинштейн, С.Л. Человек и мир. - М.: Наука, 1997. - 191 с.
8. Столин, В.В. Самосознание личности. - М.: Изд-во МГУ, 1983. - 220 с.
9. Эриксон, Э. Идентичность // Психология самосознания: хрестоматия. - Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2003. - С. 513- 533.
10. Якобсон, С.Г. Становление психологических механизмов этической регуляции поведения // Психология формирования и развития личности. - 1981. - №4. - С.19.
11. Жабборов, Ж.А. (2021). Интерпретация проблемы духовных потребностей в научных исследованиях ученых нашей страны. Общество и инновации, 2(5/S), 484–491. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss5/S-pp484-491>
12. Жабборов, А. М., Жабборов, И. А., & Жабборов, Ж. А. (2015). ЭТНИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ И ПСИХОЛОГИЯ САМОБЫТНОСТИ УЗБЕКСКОГО НАРОДА. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов, (1), 80-83.
13. Жабборов, А. М., & Жабборов, Ж. А. (2016). СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦ ПРИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов, (3), 93-95.
14. Жабборов Ж.А. Маънавий эҳтиёжлар – жамият тараққиётининг мезони // «Трансформація суспільних наук: соціально-економічний, лінгвістичний, політичний та іт-виміри» II Міжнародна наукова конференція. 22.10.2021. Харків, UKR. 40-43 бет. <https://doi.org/10.36074/mcnd-22.10.2021>
15. Жабборов Ж.А. Ўзбекистонда таълим-тарбия тизимини объектив заруратга мослаштириш бўйича олиб борилаётган давлат сиёсати. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. (6), 2021 y. 19-28 b.
16. Жабборов Ж.А. Илм-фанда эҳтиёжлар таснифи. Збірник наукових праць ЛОГОС. 2021. <https://doi.org/10.36074/logos-29.10.2021.v1.34>
17. Жабборов Ж.А. Постмодерн жамият зиддиятларининг маънавий эҳтиёжлар юксалишига таъсири (фалсафий таҳлил). Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень, 149.
18. Жабборов Ж.А. Мамлакатимиз олимларининг илмий тадқиқотларида маънавий эҳтиёжлар муаммосининг талқини // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 5 (2021) / ISSN 2181-1415. Impact Factor: SJIF 2021 = 5.395. Б. 484-491.

19. Jabborov J.A. Analysis of spiritual needs. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary ..., 2021.
20. Jabborov J.A. Ma'naviy ehtiyojlar rivojlanishining ijtimoiy-madaniy omillari. Innovative, educational, natural and social sciences, VOLUME 1 | ISSUE 3, ISSN 2181-1784. 2021. 30-35 b.
21. Жабборов Ж.А. Эҳтиёжлар тизимида - маънавий эҳтиёжлар. Актуальные вызовы современной науки. II Международная научная конференция. 2017. С 62-64.
22. Жабборов Ж.А. Фарб олимларининг илмий тадқиқотларида эҳтиёжлар тизимининг таҳлили. Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги – ЎЗА илм-фан бўлими (электрон журнал). 2021. Б. 316-325.
23. Жабборов Ж.А. Маънавий эҳтиёжлар–жамият тараққиётининг мезони. Материали конференцій I Міжнародна наукова конференція «Трансформація суспільних наук: соціально-економічний, лінгвістичний, політичний». Украина. 2021.
24. Jabbarov J. A. Interpretation of needs in the spiritual heritage of our ancestors. Best journal of innovation in science, research and development. ISSN: 2835-3579. 2023. SJIF: 5.493
25. Джаббаров Д.А. (2023). ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ В ДУХОВНОМ НАСЛЕДИИ НАШИХ ПРЕДКОВ. Лучший журнал инноваций в науке, исследованиях и разработках, 633–636. Источник — <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1158>
26. Jabborov J.A. Society in his Life Spiritual of Needs Held Place. merican Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 2(1), 48–51.
27. Jabbarov J.A. INTERPRETATION OF NEEDS IN THE SPIRITUAL HERITAGE OF OUR ANCESTORS. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 633–636.